

Kőváriné Ignáth Éva[✦]

A semleges Hollandia a Nagy Háborúban

DOI 10.17047/HADTUD.2021.31.4.70

A Nagy Háború viharos tengerén navigáló Holland Királyságot három aspektusra koncentrálni vizsgálja jelen írás. Az egyik a semlegesség, mint külpolitikai irányvonal követése, a másik a gazdaság helyzete, a harmadik pedig a belpolitikai helyzet néhány jellemző vonása. A semlegességét deklaráló Hollandia óvatosan egyensúlyozott a szembenálló hatalmak között, ám a gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok beszűkülése miatt lehetőségei egyre fogytak. Jelen írás áttekinti a gazdasági hatásokat, rámutatva azon ágazatokra, amelyek profitot realizáltak a konfliktusból, és azokra is, amelyek hátrányosan érintett a háború időszakában. A harmadik aspektus, a belpolitikai helyzet tekintetében mind a konszolidáció, mind az új kihívások témáját is számba veszi az írás. Végezetül olyan események kerülnek górcső alá, amelyek kihívást jelentettek Hollandia számára a háborút követően kialakuló új nemzetközi rendszerbe való beilleszkedés kapcsán.

KULCSSZAVAK: Hollandia, első világháború, semlegesség

Neutral Hollandia in the Great War

The case of the Kingdom of the Netherlands, navigating on the stormy seas of the Great War, will be examined based on three aspects. One of them will be the neutrality as a foreign policy trait that is followed by the state, the other is the economic situation of the Kingdom, and the third one being some characteristic features of the domestic policy circumstances. The Netherlands that declared neutrality, navigated very carefully among the rival powers, however, due to the fact that the economic and trade relations declined, the country's opportunities narrowed as well. The study reviews the economic impacts, pointing out those sectors that realized war profits, and those as well that had to experience the disadvantages. Regarding the domestic political situation, as the third aspect, the consolidation and the new challenges are touched upon. In the end, the hardships of integrating into the post-war international system of the Netherlands will be introduced.

KEYWORDS: *The Netherlands, First World War, neutrality*

✦ Budapest Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék –
Corvinus University of Budapest, Department of International Relations;
e-mail: kovarine@uni-corvinus.hu; <https://orcid.org/0000-0002-0800-7237>

Bevezetés

3, 4, 55, 99, 34 185, 6 339 727. Mi a közös ezekben a számokban? Mindegyikük a 20. század eleji Hollandia egy-egy jellemzőjét jelenti. Az országot három, európai léptékben mérve is jelentős folyó szeli át, a Rajna, a Meuse és a Schelde. A 19. század végén megkezdődött társadalmi, politikai folyamatok eredményeként négy társadalmi pillér alakult ki a Holland Királyságban, amelyek a 20. század hatvanas éveinek végéig fennálltak. A németalföldi állam fontos szereplője volt a világgazdaságnak, gazdasági nyitottsága nagymértékű volt, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy 1913-ban, a Nagy Háború előtti utolsó békeévben az ország exportból származó bevétele a GDP több mint 55%-át tette ki.¹ Maga a Holland Királyság az első világháború kitörésekor 99 éve állt fenn, a napóleoni időszak lezárását követően lett önálló újra az ország. A két utolsó adat már az 1914-es évre vonatkozik: Hollandia területe 1913-ban 34 185 km² volt, amelyen 6 339 727 lakos élt, népsűrűsége éppen ezért kiemelkedő volt a kontinensen.²

A napóleoni háborúkat követően a bécsi kongresszus 1815-ben elfogadott záróokmánya tartalmazta a Holland Királyság létrejöttét, amely területileg magában foglalta a mai Belgiumot is. I. (Orániai) Vilmos egyúttal a Luxemburgi Nagyhercegség uralkodója is lett, ez a perszonálunió egészen 1890-ig tartott. Az 1830-as európai forradalmi hullám e területet is elérte, így Brüsszelben felkelés tört ki, amelynek eredményeként a belgák kikiáltották függetlenségüket, és létrejött az önálló Belga Királyság. A két ország közötti feszültséget 1839-ben sikerült elsimítani a londoni szerződéssel, mely többek között rendelkezett arról is, hogy Belgium semleges állammá válik. Luxemburggal a perszonálunió egészen III. Vilmos haláláig fennmaradt – 1890-ben a holland uralkodó fiúörökös nélkül hunyt el, így a Nassaui házból származó Adolf lett az új nagyherceg. A huszadik századra így három önálló Benelux állam alakult ki. Bár mindhárom semleges volt, a Nagy Háború különböző módon érintette azokat: a Luxemburgi Nagyhercegséget lerohanták a német csapatok, a Belga Királyságot is megtámadták, ám az ország észak-nyugati csücskét nem sikerült elfoglalniuk. A Holland Királyság volt az egyetlen, amelyik kimaradt a fegyveres összecsapásokból. Vilma királynő a világháború kezdetén megerősítette országa semlegességét, és Belgiummal ellentétben, katonai összecsapások, harcok nélkül vészelté át a nagy háborút.³

A semleges státusz fenntartása azonban a háború időszakában időről-időre gyanakvással töltötte el mind az antant-, mind a központi hatalmakat. Hol az Egyesült Királyság, hol pedig Németország jelezte aggodalmát, hogy a holland semleges magatartás inkább szolgálja a másik fél érdekeit. A Holland Királyság szempontjából is kihívásokkal teli volt az 1914–1918-as időszak. Annak ellenére, hogy az ország nem volt hadszíntér, és így nem érte kár az infrastruktúrát, a lakóházakat, a gátakat, az ipari létesítményeket, gazdaságának több ágazatára azonban negatívan hatott a négyéves háborús időszak. A mozgósítás, a menekültek ellátása, a tengeri blokád

1 De Vries 2013, 90. Ugyanerre a következtetésre jutott Klemann 2008, 298.

2 van der Flier 1923, 1.

3 Németalföld, A Pallas nagy lexikona. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/n-12D43/nemetalfold-13103/>, (Elérés ideje: 2019. 12. 28.), Frey 1997, 541.

bevezetése, valamint a tengeralattjáró háború és annak kiterjesztése jelentős gazdasági és személyi áldozatokat kívánt Hollandiától. Emellett belső politikai feszültségekkel is szembe kellett néznie a regnáló kormánynak, a háborút követően pedig a nemzetközi rendszerbe való visszaülleszkedés is szolgált kihívásokkal.⁴

Jelen írás számba veszi a Nagy Háború előtti Holland Királyság három jellemvonását: a semleges státuszát a nemzetközi rendszerben, a gazdasági helyzetét és annak európai beágyazottságát, valamint a kialakulóban lévő pillarizált⁵ társadalom és társulások (konszociális/konszociációs) demokrácia helyzetét. Az írás kitér a semleges külpolitikát folytató Hollandia első világháborús tapasztalataira, megvizsgálva a gazdasági (pozitív és negatív) hatásokat, és az ország navigálását a harcoló hatalmak által felállított kölcsönös tengeri blokád „zátonyai” között, szem előtt tartva azt, hogy semlegességét megőrizze. A belpolitikai helyzetet is érinti a tanulmány, felvilágosítva a háború végén felsejlő belső kihívásokat. Végül az új nemzetközi rendbe való beilleszkedés nehézségei közül a belga-holland vitát és II. Vilmos császár kiadatásának problematikáját is felvázolja, kapcsolódva ahhoz a gondolathoz, hogy a semleges ország, amely kimaradt a katonai konfliktusból, milyen kihívásokkal szembesült.

A Holland Királyság helyzete a Nagy Háború előtt

A Hét Egyesült Tartomány Köztársasága fennállásának Napóleon vetett véget, amikor 1795-ben elfoglalta a területet. Az 1814 októberében Bécsben megnyílt konferencia, amely a napóleoni háborúk győztes hatalmai vezetőinek részvételével zajlott, teremtette meg az új nemzetközi rendszer alapjait. A formálódó hatalmi berendezkedésben szerepet kapott a területileg megnövelt Hollandia⁶ is: osztrák Németalfölddel, vagyis a mai Belgium területével lett gazdagabb, és ütközőállamként terült el Franciaország és Poroszország között.⁷ A belgákkal való együttélés rövid volt, a déli tartományok függetlenedése viharos folyamat során következett be: 1830 augusztusában kitört a brüsszeli felkelés, amelyet I. Vilmos nem tudott elfojtani. Az év októberében kikiáltották a független Belgiumot, majd 1831. július 21-én a „szakadár terület” szász-koburgi Lipótot megkoronázta uralkodójának. A holland–belga konfliktus végére 1839-ben sikerült pontot tenni, amikor a londoni szerződésben I. Vilmos holland király elismerte Belgium függetlenségét,⁸ az aláíró nagyhatalmak (Oroszország,

4 Wolf 2013, 31; Abbenhuis 2006, 259; van Zanden 1998, 90–97; Civilian refugees in the Netherlands 1914–1918. Forrás: <http://www.wereldoorlog1418.nl/refugees/vluchtelingen/burgers.html> (Letöltés: 2020. 04. 25.); Schrover 2017.

5 Hollandiában 1870 után indultak el azok a folyamatok, amelyek eredményeként a társadalmat vertikálisan tagoló pillérek (oszlopok) alakultak ki vallási, világnézeti (ideológiai) alapon. Bővebben például: van Zanden 1998, 10–13; Andeweg 2009, 28–33. A pilléreket röviden érinti a tanulmány a későbbiekben.

6 A Luxemburgi Nagyhercegség sorsa, jövője is a bécsi kongresszus asztalára került. A győztes hatalmak döntése alapján létrejött a Luxemburgi Nagyhercegség, és a nagyhercegi címet a holland király, I. (Orániai) Vilmos birtokolhatta, viszont csupán perszonáluniót alkothatott a nagyhercegség a Holland Királysággal. A Luxemburgi Nagyhercegség örökösödési törvényei alapján csak férfiágon volt továbbadható a cím, így amikor III. Vilmos holland király 1890-ben fiú örökös nélkül hunyt el, a cím a nassaui házra szállt, és Adolf lett Luxemburg nagyhercege. Bővebben: Arblaster 2006, 174, 260.

7 Diószegi 1994, 59.

8 Németalföld, A Pallas nagy lexikona. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/n-12D43/nemetalfold-13103/>, (Elérés ideje: 2019. 12. 28.)

Franciaország, Nagy-Britannia, Poroszország) pedig garantálták az ország semlegességét.

A Holland Királyság a 19. század során semleges külpolitikát folytatott, a háborús konfliktusoktól távol tartotta magát. Semlegességét nem rögzítették sem nemzetközi szerződésben, sem a holland alkotmányban, s nagyhatalmak sem garantálták, ugyanakkor ez a politika az identitás fontos részévé vált, s emellett az ország élen járt abban is, hogy segítse a nemzetközi jog fejlődését.⁹ Ennek egyik példája, hogy Hága adott otthont az 1899. évi és az 1907. évi nemzetközi konferenciáknak, amelyek során egyezmények keretében rögzítették a szárazföldi és tengeri háború szabályait. Az előbbi egyezmény azért is jelentős volt, mert abban leírták a semleges államok jogait és kötelezettségeit fegyveres konfliktus során.¹⁰ Mindemellett a világháború kitörésekor földrajzi fekvése (tengeri kijárat, szárazföldi szomszéd, az angol és a német érdekek), a természeti erőforrásokkal való ellátottságának hiánya inkább indokolta a semleges státusz fenntartását, valamint semleges államként a békés közvetítésnek is helyet adhatott.¹¹

A tengeri kereskedelem szabadsága stratégiai fontosságú volt Hollandia számára, tekintettel arra, hogy az ország kis, nyitott gazdasággal rendelkezett, erőforrásainak szűkössége miatt importra szorult, termékeit pedig külpiacokon értékesítette, emellett a gyarmatbirodalmával intenzív kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn.¹² Így nemzetközi fegyveres konfliktus esetén a tengeri kereskedelem beszűkülése, korlátozása hátrányosan érintette az országot, ebből adódóan a tengerjog, a tengeri háború szabályainak lefektetése Hollandia számára nagy fontossággal bírt. 1908-ban brit kezdeményezésre hívták össze Londonban azt a nemzetközi konferenciát,¹³ amely a tengeri háború egyes aspektusait is tárgyalta. Ennek eredményeként nyílt meg a lehetőség 1909-ben a londoni nyilatkozat aláírására a tengeri hadviselés szabályairól, amelyet bár nem ratifikáltak az aláíró államok,¹⁴ mégis olyan fontos területeket igyekezett szabályozni, mint például a tengeri blokádnak bevezetése, a tengeri

9 Abbenhuis 2006, 29.

10 A hágai konferenciákról lásd bővebben például: Bokorné Szegő 2003, 334; Kovács 2011, 37, 590–593. Az 1907. évi hágai konferencián született megállapodásokról bővebben: Kende, Nagy, Sonnevend, Valki 2014; Bruhács 2009. A hágai egyezmények rendelkeztek arról, hogy a semleges államok területe sérthetetlen, határaiton belül az ellenséges államok nem toborozhatnak, nem szállíthatnak hadianyagot, csapatokat stb. Amennyiben a harcoló felek valamelyike az említett módokon megsérti az adott állam semlegességét, úgy annak kötelessége fellépni a területén ezen tettek ellen. A semleges állam területére lépő, a harcoló felekhez tartozó csapatokat az országon belül, a harci cselekményektől távol helyezik el, akár táborokban is – a csapatok az állam területét nem hagyhatják el. A tengeri háború kapcsán a rendelkezések többek között a semleges államok kikötőinek használatára térnek ki, az igénybe vehető ellátmány, üzemanyag mennyiségére, valamint például a lefoglalt hajókkal és szállítmányokkal kapcsolatos szabályozásra. Az egyezmények teljes szövege elérhető: 1913. évi XLIII. törvénycikk (Hatályos: 1913. 09. 05.) Az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában. Nemzeti Jogszabálytár.

11 van Vollenhoven 1919, 199–200.

12 1910-ben a holland GDP 50%-a exportból származott. de Jong 2005, 138. Klemann 2008 korábban hivatalozott művében magasabb értékeket jelenít meg.

13 A konferencián tíz ország delegációi vettek részt: Németország, Osztrák–Magyar Monarchia, Franciaország, Amerikai Egyesült Államok, Spanyolország, Olaszország, Japán, Hollandia, Oroszország és a vendéglátó Egyesült Királyság. World War I.: Encyclopedia 2005, 678.

14 The Law of Armed Conflict and the Use of Force: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law 2017, 670.

aknák, torpedók alkalmazásának kérdései, a hadizsákmánynak minősülő csempész-áru (contrabande/contraband) kategóriái,¹⁵ a semleges országok hajóira vonatkozó szabályok, vagy a kártérítés kérdése.¹⁶

Milyen gazdasági háttérrel rendelkezett e semleges állam? A holland gazdaság fejlődéséhez a 19. századi ipari forradalom, valamint a nemzetközi kereskedelem intenzívebbé válása is hozzájárult. A nyugat-európai átlaghoz képest a Nagy Háború előtti időszakban a holland gazdasági növekedés magasabb volt,¹⁷ valamint belső, strukturális változások is kezdetüket vették. Ennek jellemzője volt, hogy a nemzeti össztermékhez való hozzájárulás tekintetében az ipar, a mezőgazdaság és a szolgáltatások részesedése változásnak indult. A fejlett és termelékeny mezőgazdasági szektor jelentősége továbbra is nagy volt, ugyanakkor a szolgáltató szektor és az ipar is jelentősen fejlődött a századelőn, szerepük egyre növekedett.¹⁸ A foglalkoztatási adatok is utaltak ezekre változásokra, ugyanis a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya az összes munkavállaló csoportjában csökkenni kezdett, az iparban, kereskedelemben és szolgáltatásban dolgozók pedig növekedni.¹⁹ Az agrárszektor fő exportcikkei a haszonállatok, a drágább, feldolgozott termékek (például a sajt és a vaj), valamint a kertészeti termények (zöldségek, virág) közé tartoztak, viszont gabonafélékből behozatalra szorult az ország nem csupán azért, hogy fedezze a lakosság igényeit, hanem a takarmányszükséglet egy részét is így elégítették ki.²⁰

Az ország gazdasága jelentősen függött a tengeri kereskedelemtől, a kereskedelmi tengerészetének mérete meghaladta az olasz, a spanyol és a francia hajópark nagyságát.²¹ Több tényező is hozzájárult ahhoz, hogy a tengeri kereskedelem jelentősége növekedjen az első világháború időszakára, melyek közül kiemelhető a Szezi-csatorna megnyitása 1869-ben vagy a jelentős ipari fejlődést felmutató német területek megnövekedett import és export igénye, amelynek köszönhetően a Rajnán bonyolított kereskedelem egyre intenzívebb lett.²² Hollandia külkereskedelmében mind az Egyesült Királyság, mind pedig Németország fontos szerepet játszottak.²³

15 A londoni nyilatkozat három kategóriát különböztet meg: feltétlenül elkobzandó áruk (katonai célokat szolgáló áruk, mint például fegyverek, lőszer, töltények, puskapor, hadihajó stb.), feltételesen elkobzandó áruk (ide tartozhatnak a békés célra is használható áruk, például üzemanyagok, katonai célokat is szolgáló szállítási eszközök, takarmány, élelmiszerárúk), szabad termékek (például textilárúk, üvegárúk, olajbogyó stb.). Declaration concerning the Laws of Naval War 1909 Art. 22–29. International Committee of the Red Cross.

<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=E08DDA302F7397ADC12563CD002D68C5> (Elérés ideje: 2020. 12. 01.); Bihari 2014, 221.

16 Bodó 1909, 44–67.

17 Az 1890–1913-as időszakra tekintve, Hollandiában az éves gazdasági növekedés átlagosan 2,4% volt, míg a nyugat-európai átlag 2,2%-ot ért el. Smits, de Jong, van Ark 1999, 4.

18 de Vries, Lindblad 1995, 235.

19 Wolf 2013, 5.

20 de Jong 2005, 140; Klemann 2008, 297.

21 Abbenhuis 2006, 29.

22 A Rajna szabályozásának köszönhetően, amely az 1880-as évek végére már csaknem teljes volt, a vízi szállítás költségei csökkenni kezdtek (1868 és 1889 között 42%-kal) a vasúti szállítás árához képest. A kiváló vasúti összeköttetéssel rendelkező Antwerpen kezdett háttérbe szorulni, helyét a Rajna torkolatában fekvő Rotterdam vette át. Klemann, Schenk 2013, 839.

23 Abbenhuis 2006, 29.

A 20. század elejére az ország fő kereskedelmi partnere Németország lett, köszönhetően részben annak, hogy a német ipar fejlődéséből adódóan a Rajna menti kereskedelem felértékelődött, és Hollandia a tranzitkereskedelem fontos gócpontjává vált. Az első világháború előtt a holland export mintegy 50%-a (a tranzitkereskedelmet is ideértve) irányult Németország felé, az import 25%-a származott német területekről.²⁴ Más szempontból szemlélve a két ország kapcsolatának erősségét, 1910-ben a Németország felé irányuló kivitel a holland GDP 42%-át, a behozatal a 30%-át tette ki.²⁵

A nemzetközi szolgáltatások jelentősége²⁶ a holland általános gazdasági és kifejezetten az ipari fejlődés szempontjából fontos volt. E tekintetben Rotterdammak, Hollandia legnagyobb tengeri kikötőjének szerepére érdemes kitérni, melynek jelentősége a 19. század végétől fokozatosan növekedett, a forgalom tekintetében 1913-ra már megelőzte Antwerpent és Hamburgot,²⁷ s ez a város lett a német gazdaság egyik fontos tengeri összeköttetése. A holland kikötővároson keresztül áramlott keletre például az amerikai pamut és gabona, a spanyol és a svéd vasérc, a norvég réz, és jutottak külföldre a keleti területek késztermékei.²⁸ A hajózási szolgáltatások felfutásához a gyarmati kereskedelem is hozzájárult, amelynek kapcsán Indonézia szerepét lehet kiemelni. E terület volt a holland pamutipar egyik fő exportpiaca, ugyanakkor alapanyagot biztosított a cukorfinomítóknak és a dohányiparnak. A szumátrai olajmezők kiaknázása hozzájárult a Royal Dutch Shell növekedéséhez.²⁹

Hollandiában a 19. század utolsó harmadától kezdve változások sora figyelhető meg, amelynek eredményeként egy konzervatív, vertikálisan tagolt társadalom képe rajzolódott ki a 20. század húszas éveire. Az 1870-es évektől kezdve jöttek létre ideológiai és felekezeti alapon alakított iskolák, szakszervezetek, politikai pártok, agrárszervezetek és újságok is, amelyek kizárólag az adott (katolikus, protestáns, szocialista, liberális) társadalmi csoporthoz kapcsolódtak.³⁰ A szociális területet érintő törvénykezés és a választójogi reformok hozzájárultak ahhoz a folyamathoz, amelynek eredményeként a társadalmat tagoló pillérek testet öltöttek.³¹

A belpolitikában az első világháborút megelőző időszakban a liberálisok és a felekezeti pártok küzdelme volt jellemző Hollandiában. A katolikus és ortodox protestáns emancipáció időszakaként is értelmezhető a 20. század első két évtizedének időszaka, amikor is mindkét felekezet szerette volna pozícióját megerősíteni a társadalmon belül – ennek egyik területe az oktatás volt.³² Ugyanakkor, míg az ortodox protestánsok az állam és egyház összetartozását tartották szem előtt, addig

24 de Jong 2005, 138.

25 Klemann 2017, 2.

26 van Zanden 1998, 7.

27 Euwe 2012, 225.

28 Frey 1997, 542.

29 van Zanden 1998, 28. A Holland Királyságnak mind az amerikai kontinensen (Suriname, Antillák), mind pedig a csendes-óceáni térségben (Holland Kelet India) voltak gyarmati területei, melyekkel élénk kereskedelmi kapcsolatai álltak fenn.

30 Steininger 1977, 243–249.

31 Blom 2015, 418–423.

32 Hollandiában 1901-től kötelező az iskoláztatás. Blom 2015, 419.

a katolikusok a kettő szétválasztását támogatták.³³ A szocialista eszméket támogató munkásrétegek szavazati jogot csak fokozatosan kaptak, így a baloldali pártok támogatottságukat a választójog kiterjesztésével párhuzamosan tudták parlamenti helyekre váltani.

1. táblázat.

Pártok és parlamenti mandátumok Hollandiában, 1901–1918

(Saját szerkesztés)³⁴

	1901	1905	1909	1913	1917	1918
Római Katolikus Párt (Roomscho-Katholieke Staatspartij, RKSP)	25	25	25	25	24	30
Forradalomellenes Párt (Anti-Revolutionaire Partij, ARP)	23	15	25	11	12	13
Liberális Unió (Liberale Unie)	18	25	20	19	21	6
Szabad Liberálisok (Vrij Liberalen)	8	9				
Szabad Forradalomellenes Párt (Vrij AR)	7					
Szociáldemokrata Munkáspárt (Sociaal-Democratische Arbeiderspartij, SDAP)	6	6	7	18	15	22
Keresztény Történelmi Választási Szövetség (Christelijk-Historische Kiezersbond, CHKB)	1					
Szabadgondolkodású Demokratikus Liga; (Vrijzinnig Democratische Bond, VDB)	9	11	9	7	8	5
Keresztény Történelmi Párt (Christelijk Historische Partij, CHP)		7				
Keresztény Történelmi Unió (Christelijk-Historische Unie, CHU)			10	9	9	7
Egyéb pártok	3	2	4	11	11	17
Mandátumok összesen	100	100	100	100	100	100
<i>Részvétel %-ban</i>	<i>65,09</i>	<i>78,81</i>	<i>71,68</i>	<i>81,24</i>	<i>21,36</i>	<i>88,43</i>

33 Futselaar 2006, 1848–1849.

34 Forrás: A táblázat saját szerkesztés. Az adatok forrása: Verkiezingen. (Választások) Kiesraad. n. d. <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen?s=Tweede+Kamer&v=1901&t=1919> (Elérés ideje: 2021. 06. 16.); Results of elections in the Netherlands. n.d. <http://www.stembusuitslag.com/#1918-1956> (Elérés ideje: 2021. 06. 16.)

Az 1901-es választásokon a három legtöbb szavazatot gyűjtött párt a Római Katolikus Párt (RKSP), a Forradalomellenes Párt (ARP) és a Liberális Unió (LU) voltak. A dr. Abraham Kuyper által vezetett koalíció az ARP, a vrij AR, a CHKB és az RKSP összefogásával jött létre.³⁵ A következő választások során 1905-ben a liberálisok vezetője, Theodoor Herman de Meester került a miniszterelnöki székbe, az LU a VDB-vel együtt kisebbségi koalíciót alkotott.³⁶ 1909 a felekezeti pártok visszatérésének éve volt, a választásokat követően a kétpárti koalíciót az ARP és az RKSP alkotta, Theodorus Heemskerck miniszterelnökletével.³⁷ 1913-ban került sor a világhégés előtti utolsó országgyűlési választásokra, amelynek eredménye alapján Pieter W. A. Cort van der Linden liberális politikus kapta meg a miniszterelnöki posztot. Cort van der Linden kormányában olyan liberális politikusok is megbízást kaptak, akiknek nem volt kötődésük egyik párthoz sem. A miniszterelnök kormányzati politikájában arra törekedett, hogy az egyes ügyek esetében vagy a felekezeti pártok, vagy a baloldal támogatását megkapja.³⁸

A Cort van der Linden kormány hatalomra kerülésekor két fontos, régóta húzódozó kérdés megoldásának problémájával szembesült a holland politikai életben: a választójogi reform és az iskolakérdés. E két témával kapcsolatban a felekezeti pártok, a liberális és baloldali pártok eltérő álláspontot képviseltek, heves vitákat folytattak az első világháború kitörése előtt. Azonban, ahogyan a fegyverropogás kezdetét vette, a parlamenti pártok megegyeztek abban, hogy félreteszik vitáikat, és arról is konszenzus született, hogy a Cort van der Linden kormány marad hatalmon a háború végéig.³⁹

Hollandia a Nagy Háború sodrában

1914. július 28-án megérkezett Ausztria–Magyarország hadüzenete Szerbiának – a Nagy Háború kezdetét vette. A háború kitörését követően a hivatalban lévő holland kormány deklarálta az ország semlegességét, és néhány nap múlva mind Németország (1914. augusztus 2.), mind pedig az Egyesült Királyság (1914. augusztus 6.) jelezte, hogy tiszteletben fogja azt tartani.⁴⁰

Ezt megelőzően, július 25-én egy kétszavas távirat érkezett Kölnből Hágába: „Api, Api.”⁴¹ A Cort van der Linden vezette kabinet dilemmával szembesült: a teljes

35 1905 júliusában mondott le a kormány. Kabinet – Kuyper (1901–1905). Parlement & Politiek. https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8ws8/kabinet_kuyper_1901_1905 (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)

36 A kormány 1907. december végén lemondott, a miniszterelnöki székbe Theodorus Heemskerck (ARP) került 1908 februárjában, majd az 1909-es választásokat követően is ő folytatta a munkát. Kabinet – de Meester (1905–1908). Parlement & Politiek. https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8ws7/kabinet_de_meester_1905_1908 (Elérés ideje 2021. 06. 26.)

37 Kabinet – Heemskerck (1908–1913). Parlement & Politiek. https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8ws5/kabinet_heemskerck_1908_1913 (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)

38 Moeyes 2014.

39 Onderwater 2018. A kormány regnálása végül a háború vége előtt kevéssel ért véget, 1918. szeptember 9-én iktatták be a választásokon győzelmet arató Charles Joseph Marie Ruijs de Beerenbrouck (RKSP) kormányát.

40 Abbenhuis 2006, 65, 85.

41 A táviratot J. J. le Roy nyugalmazott gyarmati katonatiszt, akkor a Holland–német Távírda Vállalat vezetője adta fel Forbes Wels ezredesnek, figyelmeztetve a német mozgósítás első jeleire. A küldeményben szereplő szó maláj, jelentése tűz. van Tuyll 2000, 733–734; Abbenhuis 2006, 62–64.

mozgósítás becsült költsége 12 millió guldenre rúgott, és a lakosság részéről elégedetlenség övezte volna, ugyanakkor, ahhoz, hogy hatékony elrettentő erőt demonstráljon az ország szomszédai (elsősorban Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság) felé, minél hamarabb meg kellett kezdenie azt.⁴² Végül a Holland Királyság az elsők között kezdte meg a felkészülést, a részleges mozgósítás július 27-én vette kezdetét, a teljes pedig egy nappal később.⁴³ A háború kezdetén a holland fegyveres erők létszáma elérte a 200 000 főt, a háború utolsó két évére pedig már 450 000 főre emelkedett e létszám.⁴⁴ A haderő klasszikus feladata volt az ország és gyarmatai területének védelme, emellett a semleges státusból adódó kötelezettségek teljesítéséhez a szükséges biztonsági intézkedések bevezetése és a semlegességet megsértők, valamint a potenciális megszállók elrettentése.⁴⁵

Volt-e félnivalója Hollandiának Németországtól? Az 1905-ben elkészült, az akkori vezérkari főnökről, Alfred von Schlieffen tábornagról elnevezett haditerv vázolta fel a német fegyveres erők alkalmazását egy lehetséges francia–német háború esetén, melynek célja Franciaország gyors legyőzése és így Németország bekerítésének elkerülése volt.⁴⁶ Az eredeti hadműveleti terv alapján a német csapatok mindhárom Benelux állam területén áthaladtak volna, azért, hogy a jelentősen megerősített és felszerelt határ menti francia erődítményeket megkerüljék. Hollandia déli, Limburg tartománya kiemelkedő fontosságú volt a Schlieffen-terv szempontjából, miután az ott való áthaladással a német csapatok meg tudták volna kerülni a belgiumi Liège erődítményeit.⁴⁷ Helmut von Moltke, aki 1906-ban vette át a német haderő vezetését Schlieffentől, úgy döntött, hogy a támadó erők útvonalát megváltoztatja, és azok így a holland területeket elkerülik. A döntés mögött katonai, politikai és gazdasági indokok is álltak. A katonai megfontolás az lehetett, hogy a 200 000 fős holland haderő ellenállása lassíthatta volna a német szárazföldi csapatok előrenyomulását, ezzel veszélyeztetve a hadműveletek sikerét. Egy Németországgal szemben álló Hollandia a briteknek kedvezett volna, amelynek következményeként a Schelde torkolatához a szigetország hadihajókat is tudott volna vezényelni azelőtt, hogy azt a német haderő ellenőrzése alá tudta volna vonni – és ezzel a németek által megtámadott Antwerpen segítségére siet.⁴⁸ A gazdasági szempontokat figyelembe véve, egy, a háborúból kimaradó Hollandia a német fél számára

42 Samuel Kruizinga, Wim Klinkert, Paul Moeyes: The Netherlands. In Ute Daniel et al. (szerk.): 1914–1918-online. International Encyclopedia of the First World War. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/the_netherlands (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)

43 Wolf 2013, 26.

44 van Tuyll 2001, 344.

45 Abbenhuis 2006, 78.

46 Nagy-Britannia és Franciaország 1904-ben írta alá az entente cordiale-t, amellyel bár nem egy klasszikus katonai szövetséget hoztak létre, mindenesetre egyértelműen Németország ellen irányult. A francia politikai vezetés szándékában állt később Oroszországot is bevonni a szövetségi rendszerbe. Seligmann 2018, 1–5; Taliaferro 2004, 56–57, 60–63; Kóváriné 2014, 86. A német hadvezetés számításai szerint az orosz haderőnek körülbelül hat hétre volt szüksége ahhoz, hogy mozgósítson, és a franciák segítségére siessen, így ennyi idő alatt szerették volna elfoglalni Franciaországot. Nieberg, Jordan 2012, 16.

47 Abbenhuis 2006, 31.

48 van Tuyll 2000, 714.

előnyökkel járt – míg egy vele szemben álló ország azt jelentette volna, hogy annak erőforrásai, kereskedelmi kapcsolatai az antant hatalmakat szolgálnák. Egy semleges Hollandia a kereskedelmi kapcsolatait egy esetleges blokád ellenére is fenn tudta volna tartani, így a német fél számára fontos importcikkek, élelmiszer továbbra is el tudott jutni az országba.⁴⁹ A kis ország így létfontosságú utánpótlási vonal lehetett Berlin számára.⁵⁰

A világháború kitörését követően az Egyesült Királyság első reakciója az volt, hogy megpróbálta a holland vezetést meggyőzni arról, hogy egy, a britekkel kötött védelmi szövetség⁵¹ előnyösebb lenne számukra, sőt arról is, hogy csatlakozzon a hármass antanthoz. Az ajánlatokat augusztus 5-én a holland kormányzat végérvényesen elutasította, miután attól tartott – teljes joggal –, hogy ez az elköteleződés azonnali német inváziót eredményezett volna.⁵² Brit szempontból mind a német invázió, mind pedig egy esetleges holland–német közeledés, szövetség elkerülendő szcenárió volt, hiszen azok eredményeként a német haditengerészet a holland északi-tengeri kikötőket használhatta volna saját hadműveleti céljai érdekében.⁵³ Hollandia semlegessége a fentiek alapján mindhárom ország számára támogatandó opció volt.⁵⁴

A tengeri blokád és gazdasági hatásai

A gazdasági háború a fegyveres konfliktussal egyidőben kezdődött, melynek célja Németország kiehéztetése volt – vagyis az antant hatalmak el akarták vágni a nyersanyagoktól és az utánpótlástól az országot, hogy a háborút minél hamarabb dűlőre tudják vinni. Ennek gyakorlati megvalósulása a tengeri blokád bevezetése volt, mely három szakaszra bontható: az első 1914 augusztusától 1915 márciusáig tartott, a második 1915 márciusa és 1917 márciusa között volt érvényben, s végül a harmadik, amely 1917 márciusától a világháború végéig tartott.⁵⁵

Az első időszakban az Egyesült Királyság tartott fenn tengeri blokádot az Északi-tengeren és a La Manche-csatornán, valamint Franciaország (később Olaszország) a Földközi-tengeren (az Adriára zárva be az Osztrák–Magyar Monarchiát). A britek tengeri blokádjának célja az volt, hogy Németország tengeri kijárait elzárják, ezzel megakadályozva az ország tengeri kereskedelmét. 1914 októberének végén a britek kiadtak egy (újra) módosított, hadizsákmánynak minősülő csempészáru listát, amelyet előzőleg megvitattak Dánia, Svédország, Norvégia és Hollandia képviselőivel is. A brit javaslat szigorúbb volt, mint a Londoni nyilatkozatban szereplő tételes lista, például új elemek is felkerültek rá. A háború első évének végére a tengerentúli erőforrásoktól elvágták a központi hatalmakat, ugyanakkor a gyors kiehéztetés

49 Abbenhuis 2006, 32.

50 Klemann 2017, 3.

51 Frey 1997, 544.

52 van Tuyll 2000, 726.

53 Frey 1997, 544.

54 Klinkert 2019, 51; Middelkoop 2010, 197; Ashton, Hellema 2000, 54; van Tuyll 2018, 180.

55 Hardach 1977, 13–30.

sikertelen volt.⁵⁶ A német hadvezetés 1915 februárjában ellen-blokádát vezetett be, amelyet elsősorban tengeralattjárókkal (búvárnaszádokkal) valósított meg. A brit szigetek és az Írország körüli vizeket, a Csatornát és az Északi-tenger nyugati részét háborús zónává nyilvánították, és korlátlan tengeralattjáró háborút hirdettek meg.⁵⁷

1915 márciusában korlátlan tengeri blokád bevezetésére került sor az antanthatalmak részéről, melynek alapvető célja az volt, hogy Németországot és szövetségeseit elvágják a tengeri utánpótlás lehetőségétől. A feltétlenül elkobzandó hadi csempészárúk listáját kibővítették, többek között élelmiszer is szerepel rajta. Emellett igyekeztek megakadályozni a központi hatalmak kikötőinek hajóforgalmát, illetve azt, hogy a semleges országok kikötőin keresztül kapjanak utánpótlást.⁵⁸ Ehhez tárgyalások sorát kezdték meg a semleges országokkal.

1917 újabb fordulópontot hozott a tengeri háborúban is, miután a Német Császárság – amely a Lusitania 1915-ös elsüllyesztése miatti nemzetközi felháborodás következtében az év szeptemberétől korlátozta a tengeralattjáró háborút – 1917-től újra meghirdette a korlátlan tengeralattjáró háborút, amire válaszként az Amerikai Egyesült Államok is hadba lépett. A tengeri blokád a korábbinál is szorosabbá vált, minimálisra szűkítve a központi hatalmak tengeri kereskedelmi lehetőségeit, valamint a semleges országok (mint például Hollandia) is csak jóval kevesebb mezőgazdasági terméket, élelmiszert és egyéb árucikket tudtak Németországba exportálni.⁵⁹

A világháború kitörésének több közvetlen hatása volt a holland gazdaságra. Egyrészt, a július végétől elinduló mozgósítás a férfi munkaerő 9%-át érintette.⁶⁰ Emellett a lakosság első reakciója a pánik volt, s élelmiszer felhalmozásába kezdtek, amely ezen termékek árának emelkedését eredményezte. Az emberek emellett a bankbetéteiket és a megtakarításaikat felszámolva készpénzhez akartak jutni. Ez a gulden iránti kereslet gyors növekedésével járt együtt, másrészt nőtt a kereslet az arany és az ezüst iránt is.⁶¹ Az amszterdami tőzsde is megérezte a háborús hangulatot: a részvények értéke csökkenni kezdett, ami oda vezetett, hogy a tőzsdei kereskedést július 29-én fel kellett függeszteni, a tőzsdét pedig időlegesen bezárni, az újrainytására csak 1915 februárjában került sor.⁶²

56 A háború kitörését követően az Egyesült Királyság több alkalommal is pontosította, szigorította a hadiszállítmáynak minősülő csempészárúk listáját (1914. augusztus, szeptember). A szigorításokkal szemben felemelte hangját Dánia, Svédország, Norvégia és Hollandia, majd tárgyaltak az Egyesült Királysággal a hadi csempészáru kategóriába tartozó cikkek listájáról. Az egyeztetések végén elfogadták a Londoni nyilatkozat módosítását érintő brit javaslatokat – vagyis olyan termékek is a listára kerültek, amelyek eredetileg nem szerepeltek abban (olyan áruk, amelyeket Németország felé szállítottak volna tovább). World War I.: Encyclopedia 2005, 679.

57 Eric W. Osborne: Naval Warfare. In Ute Daniel et al. (szerk.): https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/naval_warfare (Elérés ideje: 2019. dec. 20.)
A német hadvezetés a jütlandi csatában (1916) próbálta meg, a haditengerészetének fő erőit bevetve, áttörni a tengeri blokádát, de nem járt sikerrel.

58 Hardach 1977, 20.

59 de Jong 2005, 141.

60 Klemann 2017, 3.

61 van der Flier 1923, 21. A hadikiadások is jelentősen megemelkedtek: 1914-ben 78 092 499 guldent tettek ki, amely 187,9 millió guldenre ugrott 1915-ben, 1916-ban pedig 225,9 millió gulden volt az erre a célra fordított összeg. Adatok forrása: van der Flier 1923, 36. és van Tuyll 2016, 116.

62 Michie 2006, 158–160.

A világháború első két éve jellemzően gazdasági nehézségek sorát hozta Hollandiában: a gazdaság általában, de az egyes ágazatok helyzete is aggodalomra adott okot. A munkanélküliség általában megnőtt, egyes iparágakban, mint például a gyémántcsiszolás, aranyművesség, porcelánipar, kifejezetten magas volt.⁶³ A lakossági fogyasztás (élelmiszereket kivéve) csökkent, az élelmiszerárak viszont növekedtek.⁶⁴ Tekintettel a szűkös hazai forrásokra, a szénellátást Hollandia úgy próbálta stabilizálni, hogy még 1914 őszén hároméves megállapodást kötött Németországgal.⁶⁵ A külkereskedelmet a Németország elszigetelését célzó blokád akadályozta, a tengerek – különösen az Északi-tenger – elaknásítása, majd a tengeralattjáró háború pedig kifejezetten veszélyessé tette. Emellett a brit kormányzat további nyomást kívánt gyakorolni azon semleges országokra, amelyek kikötőin keresztül a német gazdaság utánpótláshoz tudott jutni, abból a célból, hogy a blokád még hatékonyabb legyen. Az Asquith kormány Sir Francis Oppenheimert küldte Hollandiába, hogy meggyőzze a holland kormányzatot és külügyminisztériumot arról, hogy tiltsa meg a Németország felé irányuló tranzitkereskedelmet, vagyis biztosítsa, hogy a hadizsákmánynak minősülő csempészárúk ne jussanak el a német piacokra – viszont, ha a holland kormányzat ennek eleget tett volna, azzal nemzetközi jogot sértett volna.⁶⁶ A gazdaság szereplőit ugyanakkor meg lehetett győzni arról, hogy ennek a kérésnek valamilyen formában eleget tegyenek. 1914. november 24-én bankárok, üzletemberek, hajótulajdonosok részvételével megalakult a Tengerentúli Befektetői Társaság (Netherlands Overseas Trust, Nederlandsche Overzee Trustmaatschappij, NOT), amely hivatalosan 1915-ben kezdte meg működését. A NOT, amely egyedüliként felelt a tengerentúli kereskedelem és hajózás területéért,⁶⁷ fő feladata az volt, hogy garantálja, hogy minden, a holland kikötőkbe tartó (tengerentúli) áru hazai fogyasztásra kerül. Cserében a brit kormány is engedményt tett: a holland gyarmati áruk (amelyek nem minősültek tengerentúli árunak, hanem saját árunak) zavartalanul juthattak az anyaországba. Ez a típusú megoldás mind a holland szereplők, mind a britek számára előnyösnek bizonyult, kedvezően hatott a két állam kapcsolatára, valamint az amerikai áruk behozatalának is kedvezett.⁶⁸

1915-ben érezhető volt már az antant hatalmak nyomása, és a blokád következménye. Holland piacokon megjelentek a külföldi – német – vevők, amely ahhoz vezetett, hogy az árak érezhető módon emelkedni kezdtek.⁶⁹ Ez a jelenség kifejezetten jellemző volt a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek piacán – a német kereskedők valósággal előzönlöttek a holland piacokat, és a helyi áraknál jóval magasabakat ajánlottak (amely az árakat általában is felhajtotta, így a holland megélhetési költségek növekedéséhez is hozzájárult). A Hollandiában helyben termelt mezőgazdasági termékek exportja a megnövekedett német kereslet miatt virágzott, 1915 első

63 van Zanden 1998, 91.

64 van der Flier 1923, 101–102.

65 Klemann 2017, 3.

66 Frey 1997, 545.

67 Klemann 2017, 3.

68 Frey 1997, 545–546.

69 van der Flier 1923, 102.

negyedévében például a holland mezőgazdasági felesleg Németország felé ment, és a kis ország lett a császárság egyik legfőbb élelmiszer ellátója. Másfelől viszont, ahogyan a háború előre haladt, úgy a német területekről származó – a semlegesek számára fontos – exporttermékek volumene is csökkenni kezdett (például az acél, a szén, a vegyipari termékek vagy a gépipari termékek).⁷⁰

Az 1916-os év kettősséget hordozott magában. Egyrészt, a nemzetközi áruforgalom korlátozottsága miatti negatív hatások érezhetőek voltak, ugyanakkor bizonyos területeken, mint például a kereskedelem (a gőzhajózási társaságok⁷¹), halászat, egyes iparágak (bútoripar) megkezdődött a hadiprofit realizálása is. A háborús helyzet árnyoldalához tartozott, hogy a fennálló nyersanyaghiányt Hollandia csak a hadban álló felektől importálva tudta mérsékelni, méghozzá magas árakon.⁷² Az áremelkedés is érezte negatív hatását, hiszen a kereslet 1917-re kezdett visszaesni.

A háború utolsó két éve a holland gazdaság szempontjából nehéz időszak volt, miután az USA hadba lépését követően a korábbiakhoz képest szigorodott a központi hatalmak ellen bevezetett blokádnak. Annak sikere is látható volt, miután a Németország és szövetségesei felé irányuló (semleges országokból származó) export lecsökkent. Ugyanakkor, a semleges országok számára a nemzetközi kereskedelem további korlátozása azt is jelentette, hogy csaknem kizárólag magukra számíthattak ez ellátásuk során.⁷³ Mindezek mellett a korlátlan tengeralattjáró háború újbóli felélénkülése is gátolta a tengeri kereskedelmet, hiszen semleges lobogók alatt hajózó szállítók is áldozatul estek a támadásoknak.

A Holland Királyság gazdaságára is nehéz idők köszöntöttek 1917–1918-ban. Egyes ágazatok válságba kerültek, egy sor termék – például a szén vagy a ruházati cikkek – tekintetében ellátási gondokkal küzdött az ország, és jegyrendszer került bevezetésre.⁷⁴ Az árak emelkedése tovább folytatódott, amely növelte a megélhetési költségeket. Az infláció tovább növekedett, 1918-ban már 19,2%-ra szökött fel,⁷⁵ a GDP arányos államadósság elérte a 60%-ot.⁷⁶ A mezőgazdasági export átalakult: az antant hatalmak nyomására a holland mezőgazdasági export felét a brit piacra kellett szállítani, így a korábbi időszakhoz képest jóval kevesebb irányulhatott Németország felé.⁷⁷ Az 1914-ben létrehozott NOT helyzete is megváltozott 1917-ben, miután a holland kormányzat létrehozott egy import ellenőrző tanácsot, valamint a Holland Export Vállalatot (Nederlandsche Uitvoer Maatschappij, NUM), amely kormányzati kontroll alatt állt, és a NOT feladatainak nagy részét át is vette.⁷⁸ A külkereskedelmi

70 Frey 1997, 546–548.

71 A gőzhajózási társaságok helyzetével kapcsolatban lásd részletesebben Kruizinga 2015.

72 van der Flier 1923, 103–104.

73 Abbenhuis 2006, 32. A háborúban álló felek a konfliktus utolsó évében lényegében minden, semleges kikötők felé tartó hajót megállítottak és a rakományát lefoglalták.

74 van der Flier 1923, 107.

75 International Statistical Yearbook 1926. League of Nations. Economic and Financial Section. Genf, 1927, 174. <https://wayback.archive-it.org/6321/20160901220442/http://digital.library.northwestern.edu/league/le0262ag.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 08. 06.)

76 de Jong 2005, 154.

77 Abbenhuis 2006, 32.

78 van Tuyll 2001, 181.

adatokat tekintve, mind az export, mind pedig az import értéke jelentősen csökkent a háború utolsó két évében.⁷⁹

Az ellátási nehézségek, a növekvő árak és a csökkenő reálbér a lakosság növekvő elégedetlenségéhez vezettek. 1917 februárjában a nagyobb városokban (Amszterdam, Rotterdam, Hága, Eindhoven stb.) az emberek utcára vonultak, így tiltakozva az élelmiszerhiány ellen. Amszterdamban volt a kiindulópont, ahol 20 000 ember demonstrált, a tiltakozók egy csoportja pedig boltokat is fosztogatni kezdett – a rendőrökkel való összecsapásokban több ember megsérült. A tiltakozások néhány napig tartottak. 1917 júniusában kezdődtek újra a demonstrációk, amikor is a burgonya betakarítását követően a termés elosztását, árát nem szabályozták, így a nagyobb városokban ez ellátási problémákhoz vezetett, amely tovább növelte a lakosság elégedetlenségét. Amszterdamban emberek egy feldühödött csoportja kifosztott egy burgonyával megrakott uszályt. Néhány nappal később az utcára menő tömeg boltokat és burgonyával teli hajókat fosztott ki. A rendőrség önmagában nem volt képes rendet teremteni, így gyakran a fegyveres erőket (katonákat) is be kellett vetni a tiltakozókkal szemben. Az összecsapásoknak nyolc halálos áldozata volt. A demonstrációk tovább terjedtek más nagyvárosokra is.⁸⁰ Az ellátási gondok 1918 áprilisára elérték a lakosság tűrőképességét: amikor pedig a jegyre kapható kenyérfejadagot tovább csökkentették, újabb lázongás kezdődött. Hágában két halálos áldozata lett az összecsapásoknak. 1918 májusa és novembere között a rossz életkörülmények továbbra is utcára vitték az embereket, de a demonstrációk intenzitása már nem érte el az 1917. februári vagy 1918. áprilisi szintet.⁸¹

Menekültek, dezertőrök befogadása

A német fegyveres erők belga területen való előrenyomulásával megnőtt azoknak a civileknek és katonáknak a száma, akik a semleges és békés Hollandiában kerestek menedéket. Antwerpen ostroma és eleste után kiemelkedően sok, mintegy egy millió ember érkezett a szomszédos államba, akiknek túlnyomó többsége civil volt, de körülbelül 40 000 katona is menedéket próbált találni holland területen.⁸² 1914 végére megváltozott a helyzet. A német megszállókkal egyeztetett a belga kormányzat, és a helyzet viszonylagos normalizálódásának köszönhetően a belga menekültek megkezdték visszatérésüket hazájukba. 1914 novemberében még 323 000 fő volt a számuk, amely december végére 200 000 főre csökkent; de még a háború végén is 105 000 belga menekült volt a Holland Királyságban. 1915 elején összesen 140 000 menekült (belga, orosz, német, francia) volt a holland területeken, a háború végén pedig 210 000 fő volt a számuk.⁸³ A holland lakosság szimpátiával fogadta a menekülő embertársait: helyi szinten is szervezték az odaérkezők ellátását, pénzt és adományokat gyűjtöttek számukra.

79 Frey 1997, 556–561.

80 Abbenhuis 2006, 220–222.

81 Uo. 222.

82 Civilian refugees in the Netherlands 1914–1918. Forrás:

<http://www.wereldoorlog1418.nl/refugees/vluchtelingen/burgers.html> (Letöltés: 2020. 04. 25.)

83 Schrover 2017.

A hadban álló felek katonái közül is sokan érkeztek holland területre. A hatályban lévő nemzetközi jogi kereteknek eleget téve, a hollandok a katonákat lefegyverezték, és az ország területén kialakított táborokba internálták őket. A katonák között legnagyobb számban belgák voltak, több mint 30 000 fő, de voltak britek (1751 fő) és dezertált német katonák (1461 fő) is.⁸⁴ A menekülést választó civilek és katonák helyzetét csaknem lehetetlenné tette az, hogy 1915 májusában a németek egy 300 kilométeres kerítést építettek a holland határra, amelybe nagyfeszültségű áramot vezettek – a források szerint a szökési kísérletek során legkevesebb 2000–3000 ember vesztette életét.⁸⁵

Belpolitikai kihívások: az iskolaügy és megoldása, a választójogi reform, a pandémia

A Cort van der Linden kormány nem csupán a háborús semlegességéből adódó kihívásokkal kellett, hogy megküzdjön, hanem a belső politikai megosztottsággal is. Bár a pártok félretették konfliktusaikat a háború időszakára, két olyan (egymással összefüggő) kérdés várt megoldásra, amely komoly előkészítést és kompromisszumot igényelt: az egyházi iskolák állami támogatása és a választójogi reform.

A holland politikai élet folyamatai azt hozták, hogy az 1860-as évek végén a Liberális Párt lett a legnagyobb frakcióval rendelkező politikai erő a holland Második Kamarában. A katolikus, a protestáns és a liberális mozgalmak közötti küzdelem korábban említett két területén 1917-ben sikerült kompromisszumot elérniük, az úgynevezett pacifikációt.⁸⁶ Maga a választójogi reform már a Nagy Háború előtt is felmerült a politikai vitákban. 1910–1911-ben több mint 300 000 ember írt alá petíciót a választójog kiterjesztését követelve, 1910-ben, 1911-ben és 1912-ben pedig a parlamenti ülészak első napjára ezeket vonzó demonstrációkat szerveztek.⁸⁷ 1913-ban két bizottság állt fel a főbb pártok parlamenti képviselőinek részvételével, amelyeknek a feladata az volt, hogy megoldási javaslatokat dolgozzanak ki. Hosszas tárgyalásokat követően a javaslatcsomag 1917-ben született meg, és fogadták el.⁸⁸ A választási rendszer megújulása magában foglalta az arányos képviselet bevezetését, valamint a választójog kiterjesztését, minden 25 év feletti holland férfi lakosra,⁸⁹ majd 1919-től a nőkre is. Ez a reform a liberálisok és a szocialisták által támogatott kérdés volt, a kompromisszum pedig azt takarta, hogy elfogadták, hogy az egyházi és az állami iskolák ugyanakkora pénzügyi támogatásban részesülnek az állam részéről. Az alkotmánymódosításról szóló megállapodás a későbbiekben utat nyitott a liberális és vallási pártok együttműködése előtt, az iskolák állami támogatásának

84 Uo.

85 A Deadly Fence. <http://www.greatwar.nl/frames/default-fence.html>, (Elérés ideje: 2021. 06. 20.)

86 Futselaar 2006, 1849.

87 Goldstein 2013, 264.

88 Andeweg, Irwin 2009, 19.

89 Bár a nők választójogának kérdése is felmerült már a nagy háború előtt, annak bevezetését 1919-be tették meg Hollandiában, így a nők először 1922-ben tudtak szavazati jogukkal élni a parlamenti választásokon.

megoldása pedig oda vezetett, hogy a háborút követő években megugrott az egyházi iskolákban tanuló gyermekek száma.⁹⁰ 1918 szeptemberében választásokat írtak ki, amelynek eredményeként új kormány alakult Ruijs de Beerenbrouck (RKSP) vezetésével.⁹¹ A választási eredmények már jelezték az eltolódást egyrészt a vallási, felekezeti pártok, másrészt a szocialista mozgalom felé, míg a Liberális Párt parlamenti helyeinek száma visszaesett.

A belpolitikai élet vizeit egy hirtelen jött forradalom kísérlete is borzolta. Az 1917-es orosz, majd az 1918–1919-es német forradalmak hírére Hollandiában is népszerűvé váltak a baloldali törekvések, a radikális gondolatok. Először a haderőn belül került erre sor, néhány laktanyában lázadt fel a katonák egy-egy csoportja, köztük Harskamp-ban is, amely a legnagyobb laktanya volt az országban.⁹² 1918. november 12-én a Szociáldemokrata Munkáspárt (SDAP) vezetője, Pieter Jelles Troelstra egy hosszú parlamenti beszédben kifejtette, hogy a forradalmi hullám Hollandiát is elérte, és felszólította a kormányt, adja át a hatalmát a SDAP-nak. Emellett a párt kiadott egy 15 pontos kiáltványt, amelyben többek között leszerelést, a nyolcórás munkanap és a munkanélküli járadék bevezetését, valamint az általános női választójog törvénybe iktatását követelték.⁹³ Ezt követően számos sztrájk, demonstráció kezdődött, de nem állt a kezdeményezés mögé a munkások túlnyomó többsége. Sőt, ellenkezőleg, Vilma királynő és a monarchia népszerűségnek örvendett a társadalomban, ezt bizonyítja az is, hogy november 18-án lojalista, a királynőt támogató demonstráció kezdődött Hágában.⁹⁴ Troelstra, látva a forradalmi lendület visszaesését, illetve az „államcsíny” kísérlete kudarcát, visszavonult a közéletből.

1918 elején kitört egy világméretű pandémia, az úgynevezett spanyolnátha járvány, mely három hullámban söpört végig a kontinenseken: először tavasszal, majd ősszel, s végül 1919 első felében.⁹⁵ Hollandiában a fertőzés először 1918 júliusában jelent meg, ám ez az első hullám még nem volt erőteljes. Amikor 1918 októberében a pandémia második hulláma fellángolt, a fertőzöttek és a halálozások száma már kifejezetten magas volt. Az ország lakossága – ahogyan arra korábban utalt az írás – nélkülözött a háború utolsó évében, az ország gazdasága megroppant, amellett, hogy a járvány nagy terhet rótt az egészségügyi infrastruktúrára, a gyógyszerellátás is kihívást jelentett.⁹⁶

1916 januárjában egy nagy vihar csapott le az ország partvidékére, számos gátat áttört, és megművelt területeket árasztott el. Ezt követően megerősödött az elhatározás kormányzati szinten, hogy „megzabolázzák” a tengert. Két évnek kellett még eltelnie ahhoz, hogy törvénybe iktassák a Zuiderzee program elindítását

90 Wielenga 2015, 197.

91 Koalíciós kormány alakult az RKSP, az ARP és a CHU részvételével.

92 van Tuyll 2001, 247.

93 Abbenhuis 2006, 251–252.

94 Middelkoop 2010, 198.

95 Centers for Disease Control and Prevention: 1918 Pandemic Influenza: Three Waves. <https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/1918-commemoration/three-waves.htm> 2018, (Elérés ideje: 2020. 02. 15.)

96 Abbenhuis 2006, 222–224. A spanyolnátha több mint 40 000 áldozatot követelt az országban.

és véghezvitelét, amely Cornelis Lely tervei alapján valósult meg.⁹⁷ A program 1927-ben az Afsluitdijk⁹⁸ építésének kezdetével, majd a négy nagy polder kiszáritásával folytatódott.

Hollandia beilleszkedése a háború utáni nemzetközi rendszerbe

A Holland Királyság semleges országgént elkerülte a harcokban való részvételt, mégis, az első világháborút követően komoly kihívással szembesült: Belgium lépett fel területi igényekkel. A két állam viszonyának már korábban kialakult egy neuralgikus pontja, Antwerpen és a Schelde-torkolat kérdése, ugyanis ahhoz, hogy Észak felől a hajók elérjék a belga kikötőt, holland területen kellett átnavigálniuk. Emellett, a háború kitörését követően egy nappal, 1914. július 29-én John Loudon holland külügyminiszter azzal a javaslattal kereste meg a hágai belga nagykövetet, hogy közös védelmi intézkedéseket tegyenek egy esetleges támadást megelőzendő. A belgák azonban csak augusztus 3-án válaszoltak, akkorra viszont Németország már garantálta a holland semlegesség tiszteletben tartását, így a javaslat végül megghiúsult.⁹⁹

A háborút követően a belga kormányzat a versailles-i béketárgyalásokon területi igénnyel lépett fel Hollandiával és Luxembourggal szemben,¹⁰⁰ részben azzal az indokkal, hogy jobban védhető határookra tegyen szert. A belga kormányzat a konferencia során arra az alapra helyezte érvelését, hogy az 1839-ben megkötött londoni egyezmények (az öt egyezmény közül négynek a nagyhatalmak is részesei voltak) semmissé váltak az első világháborút követően. Ennek alapján egyrészt a belga semlegesség, másrészt az ország határainak felülvizsgálatára törekedtek. A határok tekintetében a belga diplomácia egyik érve az volt, hogy azokat a 19. században a semlegesség tényéből kiindulva határozták meg, azonban a Nagy Háború tapasztalatai alapján katonailag jobban védhető határookra lenne szüksége az országnak.¹⁰¹ Ez az ötlet korábban, már a világháború során felmerült az egyeztetéseken,¹⁰² tekintettel arra, hogy a nagyhatalmak nem tudták garantálni az ország semlegességének tiszteletben tartását.

Két területre vonatkoztak a Hollandiára vonatkozó belga követelések: (holland) Limburg és Holland Flandria (Zeeuws-Vlaanderen, vagyis a Schelde torkolatának déli része).¹⁰³ A belga kormányzat a békekonferencia időszaka alatt tett komoly diplomácia lépéseket, valamint igyekezett kapcsolatait megerősíteni a francia vezetéssel,

97 van Lier, Steiner1982, 38.

98 Az Afsluitdijk egy 32 km hosszú zárógát, amely a Zuiderzee-t (ma IJsselmeer) zárja el a tengertől. A gát 1932-ben készült el. The Zuiderzee and Delta Works of the Netherlands. 2011. <http://www.unmuseum.org/7wonders/zunderzee.htm> (Elérés ideje: 2020. 02. 18.)

99 van Tuyll 2000, 725. és Wolf 2008, 27–28.

100 Luxembourggal szemben is: az volt a kérése a belga kormányzatnak, hogy Luxemburg területével erősítsék meg Belgiumot. van Tuyll 2018, 185–186.

101 van Tuyll 2018, 185; Middelkoop 2010, 196.

102 Marks 1981,

103 Scheltema 1919, 774. Limburgon keresztül vezetett a német inváziós útvonal Belgium és Franciaország felé, Holland Zeeland pedig Antwerpen tengeri kijárata szempontjából volt fontos. Klinkert 2019, 50–51; van Tuyll 2018, 185–186.

hogy célját elérje. Ezzel párhuzamosan a holland diplomácia is aktivizálódott, hogy elejét vegye a területi veszteségeknek – ugyanakkor Hága helyzete nem volt könnyű, miután az ország megítélése 1918 novemberét követően sokat romlott, részben a Németországból elmenekült II. Vilmos császár befogadása és a visszavonuló német csapatok Limburgon való átengedése miatt.¹⁰⁴ Bár Franciaország kezdetben támogatni látszott a belga igényeket, a helyzet 1919-ben megváltozott, részben a versailles-i diplomáciai tárgyalásokon való sikeres holland érvelés, részben a nagyhatalmi hozzáállás miatt.¹⁰⁵ A két ország között tárgyalássorozat kezdődött a vitás kérdésekről, melynek eredményeként aláírták a belga–holland Schelde Szerződést 1925-ben. Ebben rendezni kívánták például az Antwerpeni tengeri kijáratát biztosító garanciákat is, illetve két csatorna megépítésére, karbantartására vonatkozó ügyeket, melyek közül az egyik Antwerpent köti össze a Rajnával.¹⁰⁶ A szerződést a belga fél hamar ratifikálta, azonban Hollandiában a megállapodás megítélése sem a közvélemény, sem a politikai elit körében nem volt egyértelműen pozitív:¹⁰⁷ inkább a belga érdekek érvényesülését látták benne. A szerződés végül nem lépett életbe a holland fél ellenállása miatt: bár a Második Kamara megszavazta a megállapodást (igaz, kis többséggel),¹⁰⁸ az Első Kamara 33-17-es szavazati aránnyal¹⁰⁹ elutasította azt 1927-ben.

Bár sem a Hollandiával, sem a Luxemburggal kapcsolatos belga területi követeléseket nem támogatták a szövetséges hatalmak a versailles-i békekonferencián, területi nyereségre azért tett szert az ország: a korábban Németországhoz tartozó Eupen és Malmédy belga fennhatósága alá került.¹¹⁰ A Népszövetség pedig a Belga Kongóval határos egykori német gyarmatokat, Ruanda-Urundit (a mai Ruandát és Burundit) gyámsági területként – lényegében háborús jóvátételként – Belgiumnak adta.¹¹¹

II. Vilmos német császár november 9-i lemondását követően, még a fegyverszünet megkötése előtt indult útnak a belgiumi Spa városában található főhadiszállásról, hogy menedéket találjon. November 10-én érkezett a címéről lemondott császár és kísérete a holland határhoz, ahol bebocsátást nyertek, később pedig a volt császár politikai menedékjogot kapott. Ez az esemény megosztotta a holland politikai életet, nagy vitát generált, a szocialisták például azt követelték, hogy II. Vilmos hagyja el Hollandiát minél hamarabb, ráadásul a közvélemény is ellenséges volt az egykori német uralkodóval szemben.¹¹² A helyzet abból a szempontból is kényes volt, hogy II. Vilmos porosz állampolgár volt, és hivatalosan nem mondott le ekkor még a porosz királyi címéről, tehát nem volt egyszerű polgárnak tekinthető. Végül az egykori uralkodó 1918. november 28-án írt alá egy hivatalos iratot, melyben mind

104 Ashton, Hellema 2000, 60; van Tuyll 2018, 184.

105 A tárgyalásokról, diplomáciai manőverekről bővebben: van Tuyll 2018; Middelkoop 2010.

106 George 1927, 156.

107 Wels 1982, 78.

108 Mair 1928, 364.

109 George 1927, 157.

110 Middelkoop 2010, 196.

111 Bangó 2007, 83.

112 Lamar 1996, 298.

a német császári, mind a porosz királyi címéről lemondott.¹¹³ Egészen 1919 tavaszáig fel-felmerült, hogy II. Vilmos hagyja el Hollandiát, és másutt telepedjen le, ám erre végül nem került sor.

A versailles-i békekonferencián a győztes hatalmak megállapodtak abban, hogy nemzetközi büntetőbíróság elé állítják a volt német uralkodót. A versailles-i békeszerződés VII. fejezete szövege a háborút követő büntető rendelkezésekről, melyben rögzítették, hogy a háborús bűnök elkövetőit bíróság elé kell állítani (228. cikk). A 227. cikk rendelkezett arról, hogy egy ötfős bíróság lesz hivatott arra, hogy ítéletet mondjon II. Vilmos felett, akit ugyancsak háborús bűntettek miatt szerettek volna perbe fogni. Ez a cikk tartalmazza azt is, hogy a holland kormánytól a szövetséges hatalmak kéri majd a volt császár kiadatását.¹¹⁴ A versailles-i békeszerződést 1919. június 28-án írták alá, majd 1920. január 20-án lépett életbe. A szövetséges hatalmak január 19-én jelezték először Hollandiának azon követelésüket, hogy II. Vilmost adják ki, majd az év márciusáig még egy megkeresés érkezett¹¹⁵ az ország vezetése felé. Hollandia mindkét esetben elutasította az egykori császár kiadatását.

1918. november 12-én Hollandia engedélyezte, hogy mintegy 70 000 német katona Belgiumból az ország területén keresztül (pontosabban Limburgon át) vonuljon vissza Németország felé.¹¹⁶ Az engedély megadása komoly felháborodást váltott ki a szövetséges hatalmaktól, hiszen a nemzetközi egyezmények alapján a holland területre érkezett német csapatokat az országnak nem lehetett volna tovább engednie, hanem internálnia kellett volna a katonákat.

Az elkövetkező időszak, a húszas évek békés viszonyokat hoztak a Holland Királyság számára. A szövetségesekkel a viszonyok rendeződtek, és Belgiummal is nyugvópontra ért a határvita.

Konklúzió

A Holland Királyság a huszadik század első évtizedében Európa kisméretű, nyitott gazdasággal rendelkező, semleges országa volt, amely intenzív kereskedelmi kapcsolatokat ápolt a környező államokkal. Ezen időszakra tehető a pillarizált társadalom és a társulások demokrácia megszilárdulása, amelyet alátámasztanak a politikai porond történései is. A békés viszonyok, a gazdasági prosperitás időszakának vetett véget az első világháború. A semleges politika folytatása, illetve a hadviselő államok érdekei lehetővé tették, hogy az ország kimaradjon a fegyveres konfliktusból, azonban nem tette teljesen védetté az országot a háború hatásaival szemben.

A Holland Királyság számára a semlegesség fenntartása a Nagy Háború ideje alatt egyre nagyobb erőfeszítéseket kívánt az idő előrehaladtával. Az ország területét elkerülte a háborús pusztítás, belső infrastruktúrája, a mezőgazdasági és az ipari

113 Ashton, Hellema 2000, 61.

114 A versailles-i békeszerződés. Részleges közlés. Grotius – Dokumentumok. http://www.grotius.hu/doc/pub/UPKVVV/2013-02-06_a-versailles-i-bekeszerzodes.pdf (Letöltés ideje: 2020. 01. 18.)

115 Ashton, Hellema 2000, 67–72.

116 van Tuyll 2018, 184.

kapacitásai, illetve a lakóépületei nem szenvedtek károkat.¹¹⁷ A fegyveres konfliktus kitörése után kölcsönösen bevezetett tengeri blokád, valamint gazdasági embargó, és azok fokozatos szigorítása nagy nyomást gyakorolt Hollandiára. A kormány jelentős erőfeszítéseket tett, hogy a szigorodó brit követelések és a fokozódó német nyomás között navigáljon, úgy, hogy a kereskedelem beszűkülése egyre inkább érezte a belső hatását.

A recesszió és a gazdasági, ellátási problémák a háború utolsó két évében súlyos gondokat okoztak. Csökkenő GDP, növekvő infláció és munkanélküliség, államháztartási hiány és kereskedelmi deficit jellemezte az országot. A nemzetközi kereskedelem visszaesése miatt a belső ellátás is akadozott (az import források elapadása miatt), amelyet a bevezetett jegyrendszer sem tudott enyhíteni, s ez demonstrációkhoz vezetett az országban. Az ipari termelés is csökkent, ugyanakkor voltak olyan ágazatok, vállalatok, amelyek profitáltak a háborús helyzetből (például a gőzhajózási cégek, egyes kereskedők, a kereskedelmi bankok egy része, a feketézők). A háborút követően a holland vállalatok gyorsan be tudtak kapcsolódni a nemzetközi vérkeringésbe, versenyképességüknek köszönhetően a világkereskedelemben egyre jobb pozícióba kerültek.¹¹⁸ Vállalati szinten megfigyelhető volt a háború időszakában mind a horizontális, mind pedig a vertikális (például a Philips) integráció.¹¹⁹ 1917–1918-ra a kölcsönös blokád, valamint a tengeri kereskedelem zsugorodása miatt visszaeső behozatal hozzájárult az importhelyettesítő termelés növekedéséhez, amely egyes iparágakra jellemző volt (egyik példa erre a szénbányászat).¹²⁰ Mindemellett a hazai és nemzetközi piacokon új lehetőségek adódtak azáltal, hogy a korábbi versenytársak (például a németek és a britek) vállalatai pozíciót vesztek – ezt a helyzetet a holland vállalatok igyekeztek kihasználni.¹²¹

A belpolitikai életben 1918-ig alapvető stabilitás volt, a Cort van der Linden kormány regnált egészen 1918 szeptemberéig, melynek a pártok között két témában (választójog, iskolakérdés) feszülő ellentéteket 1917-ben sikerült nyugvópontra vinni. A pacifikáció politikai következménye az lett, hogy az első világháború végén tartott választásokon a Liberális Párt támogatottsága visszaesett, a parlamenti helyeinek száma látványosan lecsökkent.¹²² Ezzel szemben a felekezeti pártok választói támogatottsága megnőtt, a szocialista irányzat népszerűségével együtt, és az ország történetében első ízben egy katolikus politikus, Charles Joseph Marie Ruijs de Beerenbrouck lett a miniszterelnök. A háborút követően, az 1920-as évekre alakultak ki a holland társadalmat vertikálisan tagoló pillérek, melyeket a politikai elitek együttműködésén alapuló politikai rendszer fogott össze. Az oszloposodás folyamatának

117 E tekintetben kivételt jelentettek a holland kereskedelmi flotta hajói, amelyek jelentősebb veszteségeket szenvedtek a torpedótámadások és a tengeri aknák miatt. Holland, 1914–1918. 2021. <http://www.waroverholland.nl/index.php?page=holland-wwi-and-the-international-relations> (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)

118 Klemann 2008, 299.

119 Klemann 2017, 5; van Zanden 1998, 30–31.

120 de Jong 2005, 142, 149, 165; Klemann 2017, 6.

121 Klemann 2017, 4–5; van Zanden 1998, 30; de Jong 2005, 162.

122 Futselaar 2006, 1849.

eredményeként négy pillér¹²³ szilárdult meg: a katolikus, a protestáns, a szocialista és a (konzervatív) liberális. Az adott oszlop a polgárok életét teljesen körülölelte, meghatározta: oktatási és szociális intézményeket hoztak létre a pillérekben belül, a szakszervezetek is a vertikális megosztottság mentén szilárdultak meg, a média is megosztott volt.¹²⁴ Az oszlopok közötti átjárás nem volt jellemző (legzártabb a katolikus pillér volt), emellett, miután az élet gyakorlatilag minden területét átfogta az adott pillér, és párt vagy pártok is kapcsolódtak hozzá, meglehetősen stabil szavazó bázist jelentett a pártok számára.

Az első világháború lezárását követően beköszöntő békés időszakban újraindult a kereskedelem. Hollandia gazdasága a húszas években már maga mögött tudta a korábbi negatív folyamatokat, és újra fontos szerepet töltött be az ország a világgazdaságban.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1913. évi XLIII. törvénycikk (Hatályos: 1913. 09. 05.) Az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat beczikkelyezése tárgyában. Nemzeti Jogszabálytár.
- A Deadly Fence. <http://www.greatwar.nl/frames/default-fence.html> (Elérés ideje: 2021. 06. 20.)
- A versailles-i békeszerződés. Részleges közlés. Grotius – Dokumentumok. http://www.grotius.hu/doc/pub/UPKVVVT/2013-02-06_a-versailles-i-bekeszerzodes.pdf (Letöltés ideje: 2020. 01. 18.)
- Abbenhuis, Maartje 2006. *The Art of Staying Neutral. The Netherlands in the First World War, 1914–1918*. Amsterdam: Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/9789053568187>
- Andeweg, Rudy B., Irwin, Galen A. 2009. *Governance and Politics of the Netherlands*. 3. kiadás. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Arblaster, Paul 2006. *A History of the Low Countries*. New York: Palgrave Macmillan.
- Ashton, Nigel J. Hellema, Duco 2000. "Hanging the Kaiser: Anglo-Dutch relations and the fate of Wilhem II, 1918–20." *Diplomacy and Statecraft* 11 (2). <https://doi.org/10.1080/09592290008406157>
- Bangó Jenő 2007. *A vallon kakas és a flamand oroszlán között. Belgium német nyelvű közössége*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bihari Péter 2014. *1914 A nagy háború száz éve. Személyes történetek*. Budapest: Pesti Kalligram.
- Blom, Johannes Cornelis Hendrik 2015. The Netherlands since 1830. In Johan Cornelis Hendrik Blom, Emiel Lamberts (szerk.): *History of the Low Countries*. New York, Oxford: Berghahn Books.
- Bodó János 1909. *A nemzetközi jogok a háborúban*. Második rész: tengeri háború. Nagybecskerek: Schneller és Göschl testvérek könyvnyomdája.
- Bokorné Szegő Hanna 2003. *Nemzetközi jog*. Budapest: Aula Kiadó Kft.
- Bruhás János 2009. *Nemzetközi jog I*. Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó.

123 Az oszloposodás (vagy pilléresedés, verzuiling) folyamatáról, a pillérekről (oszlopok, zuilen) lásd bővebben például: Arend Lijphart: *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley, University of California Press, 1975; Rudy B. Andeweg – Galen A Irwin: *Governance and Politics of the Netherlands*. 3. kiadás. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009.

124 Enyedi Zsolt: Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle* 3. (1993) 4., 23–24.; Rudy B. Andeweg – Galen A Irwin 2009, 28–33.

- Centers for Disease Control and Prevention: 1918 Pandemic Influenza: Three Waves.
<https://www.cdc.gov/flu/pandemic-resources/1918-commemoration/three-waves.htm>
 2018 (Elérés ideje: 2020. 02. 15.)
- Civilian refugees in the Netherlands 1914–1918.
<http://www.wereldoorlog1418.nl/refugees/vluchtelingen/burgers.html> (Letöltés: 2020. 04. 25.)
- de Jong, Herman 2005. Between the devil and the deep blue sea: the Dutch economy during World War I.
 In Stephen Broadberry, Mark Harrison (szerk.): *The Economics of World War I*.
 Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511497339.006>
- De Vries, Bert J. M. 2013. *Sustainability Science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- de Vries, Boudien M. A., Lindblad, Thomas J. 1995. Nyugat-Európa gazdasági fejlődése 1750-től napjainkig.
 In Herman A. Diederiks et al. (szerk.): *Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet*.
 Budapest: Osiris Kiadó.
- Declaration concerning the Laws of Naval War. London, 26 February 1909. Art.22-29.
 International Committee of the Red Cross.
<https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?action=openDocument&documentId=E08DDA302F7397ADC12563CD002D68C5> (Elérés ideje: 2020. 12. 01.)
- Diószegi István 1994. *A hatalmi politika másfél évszázada*.
 Budapest: História-MTA Történettudományi Intézete.
- Enyedi Zsolt 1993. Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete.
Politikatudományi Szemle 3 (4).
- Euwe, Jeroen 2012. The Rhine. Backbone of Dutch-German economic interdependence 1919–1933.
Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte / Economic History Yearbook 53/1.
<https://doi.org/10.1524/jbwg.2012.0009>
- Frey, Marc 1997. “Trade, Ships, and the Neutrality of the Netherlands in the First World War.” *The International History Review* 19 (3).
<https://doi.org/10.1080/07075332.1997.9640796>
- Futselaar, Ralf 2006. Netherlands. In: John M. Merriman, Jay M. Winter (szerk.): *Europe since 1914: Encyclopedia of the Age of War and Reconstructions*. Detroit, Michigan: Charles Scribner's Sons/Thomson Gale.
- George, Robert H.: The Scheldt Dispute. *Foreign Affairs* 6. (1927) 1.
<https://doi.org/10.2307/20028592>
- Goldstein, Robert Justin 2013. *Political Repression in 19th Century Europe*.
 London–New York: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203706060>
- Hardach, Gerd 1977. *The First World War, 1914–1918*.
 Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Holland: 1914–1918. 2021.
<http://www.waroverholland.nl/index.php?page=holland-wwi-and-the-international-relations>
 (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)
- International Statistical Yearbook 1926. League of Nations. Economic and Financial Section. Genf 1927.
<https://wayback.archive-it.org/6321/20160901220442/http://digital.library.northwestern.edu/league/le0262ag.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 08. 06.)
- Kabinet – de Meester (1905–1908). Parlement & Politiek.
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8ws7/kabinet_de_meester_1905_1908
 (Elérés ideje 2021. 06. 26.)
- Kabinet – Heemskerk (1908–1913). Parlement & Politiek.
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8ws5/kabinet_heemskerk_1908_1913
 (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)
- Kabinet – Kuyper (1901–1905). Parlement & Politiek.
https://www.parlement.com/id/vh8lnhrp8ws8/kabinet_kuyper_1901_1905
 (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)
- Kende Tamás, Nagy Boldizsár, Sonnevend Pál, Valki László 2014. *Nemzetközi jog*.
 Budapest: Wolters Kluwer Kft.

- Klemann, Hein A. M. 2008. Political development and international trade. The Netherlands 1929–1941. In Margrit Müller, Timo Myllyntaus (szerk.): *Pathbreakers. Small European Countries Responding to Globalisation and Deglobalisation*. Bern: Peter Lang.
- Klemann, Hein A. M. 2017. Wartime and Post-war Economies (The Netherlands). In Ute Daniel et al. (szerk.): 1914–1918. *International Encyclopedia of the First World War*, 2017. 2. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/pdf/1914-1918-Online-wartime_and_post-war_economies_the_netherlands-2017-09-06.pdf. (Letöltés ideje: 2020. 02. 20.)
- Klemann, Hein A. M., Schenk, Joep 2013. "Competition in the Rhine delta. Waterways, railways and ports, 1870–1913." *The Economic History Review* 66 (3). <https://doi.org/10.1111/j.1468-0289.2012.00679.x>
- Klinkert, Wim 2019. 'In the interest of peace and quier in Europe': The military and strategic role of Dutch neutrality, 1890–1940. *Journal of Modern European History* 17 (1). <https://doi.org/10.1177/1611894418820254>
- Kovács Péter 2011. *Nemzetközi közjog*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kőváriné Ignáth Éva 2014. Belgium az első világháború sodrásában. *Szakmai Szenle* 2014 (3).
- Kruizinga, Samuel, Klinkert, Wim, Moeyes, Paul: The Netherlands. In Ute Daniel et al. (szerk.): 1914–1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/the_netherlands, (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)
- Kruizinga, Samuel 2015. "Sailing in uncharted waters: Dutch steamship companies during the First World War, 1914-1918." *International Journal of Maritime History* 27 (2). <https://doi.org/10.1177/0843871415571044>
- Lamar, Cecil 1996. *Wilhelm II: Volume 2.: Emperor and Exile, 1900-1941*. United States of America, The University of North Carolina Press.
- Lijphart, Arend 1975. *The Politics of Accomodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Mair, L. P. 1928. "The Scheldt Controversy." *Economica* 1928 (24). <https://doi.org/10.2307/2548055>
- Marks, Sally, Innocent Abroad 1981. *Belgium at the Paris Peace Conference of 1919*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1981. <https://flexpub.com/preview/innocent-abroad> (Elérés ideje: 2021. 12. 29.)
- Michie, Randal 2006. *The Global Secutities Market: A History*. Oxford: Oxford University Press.
- Middelkoop, Mary-Ann 2010. "A Wilsonian Moment? Dutch Nationalism and Belgian Territorial Claims in the Aftermath of World War I." *Journal of Low Country Studies* 34 (3). <https://doi.org/10.1179/030965610X12820418688499>
- Moeyes, Paul 2014. Cort van der Linden, Pieter Wilhelm Adriaan. In Ute Daniel et al. (szerk.): 1914–1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/static/article/cort_van_der_linden_pieter_wilhelm_adriaan.html (Elérés ideje: 2020. 03. 20.)
- Németalfold. In *A Pallas nagy lexikona*. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/n-12D43/nemetalfold-13103/> (Elérés ideje: 2019. 12. 28.)
- Onderwater, Pauline: Domestic Politics and Neutrality (The Netherlands). In Ute Daniel et al. (szerk.): 1914–1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/domestic_politics_and_neutrality_the_netherlands, 2018 (Elérés ideje: 2021. 06. 26.)
- Osborne, Eric W.: Naval Warfare. In Ute Daniel et al. (szerk.) https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/naval_warfare (Elérés ideje: 2019. 12. 20.)
- Scheltema, Johann Friedrich 1919. Holland and Belgium. *The North American Review* 210. (76).
- Schrover, Marlou 2017. Exile and Migration (The Netherlands). In Ute Daniel et al. (szerk.): 1914–1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/exile_and_migration_the_netherlands (Elérés ideje: 2021. 06. 25.)
- Seligmann, Matthew S. 2018. Entente Cordiale (1904). Gordon Martel (szerk.): *The Encyclopedia of Diplomacy*. <https://doi.org/10.1002/9781118885154.dipl0416>

- Smits, Jan-Pieter, de Jong, Herman, van Ark, Bart 1999. *Three Phases of Dutch Economic Growth and Technological Change, 1815–1997*. Working Papers from Groningen State, Institute of Economic Research. 1999. 4. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.522.5900&rep=rep1&type=pdf> (Letöltés ideje: 2020. 02. 04.)
- Steininger, Roland 1977. "Pillarization (verzuiling) and political parties." *Sociologische Gids* 24 (4).
- Taliaferro, Jeffrey W. 2004. *Balancing Risks. Great Power Intervention in the Periphery*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- The Law of Armed Conflict and the Use of Force 2017. *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. Thematic Series, Volume 2, Frauke Lachenmann, Rüdiger Wolfrum (szerk.). Oxford: Oxford University Press.
- The Zuiderzee and Delta Works of the Netherlands. 2011. <http://www.unmuseum.org/7wonders/zunderzee.htm> (Elérés ideje: 2020. 02. 18.)
- van der Flier, Marius Jacobus 1923. *War Finances in the Netherlands Up to 1918*. London New York [Etc.]: H. Milford.
- van Lier, Hubert N., Steiner, Frederick R. 1982. "A review of the Zuiderzee reclamation works: an example of Dutch physical planning." *Landscape Planning* 9. (1). [https://doi.org/10.1016/0304-3924\(82\)90010-7](https://doi.org/10.1016/0304-3924(82)90010-7)
- van Tuyll, Hubert P. 2016. *Small Countries in a Big Power World: The Belgian-Dutch Conflict at Versailles, 1919*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004331563>
- van Tuyll, Hubert P.: "The Dutch Mobilization of 1914: Reading the „Enemy’s” Intention." *The Journal of Military History* 64 (2000) 3. <https://doi.org/10.2307/120866>
- van Tuyll, Hubert P. 2018. The Low Countries as Enemies, 1918–1920. In Felicity Rash, Christophe Declercq (szerk.): *The Great War in Belgium and the Netherlands*. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73108-7_10
- van Tuyll, Hubert P. 2001. *The Netherlands and World War I: Espionage, Diplomacy and Survival*. Leiden–Boston: Brill.
- van Vollenhoven, Cornelis 1919. "Holland’s International Policy." *Political Science Quarterly* 34 (2). <https://doi.org/10.2307/2141434>
- van Zanden, Jan L. 1998. *The Economic History of The Netherlands 1914–1995: A Small Open Economy in the ‘Long’ Twentieth Century*. London, New York: Routledge.
- Wels, Cornelis Boudewijn 1982. Van Karnebeek’s break with tradition. In Josef De Belder et al.: *The Low Countries History Yearbook 1982: Acta Historiae Neerlandicae*. Hága: Martinus Nijhoff. https://doi.org/10.1007/978-94-009-6934-6_4
- Wielenga, Friso 2015. *A History of the Netherlands: From the Sixteenth Century to the Present Day*. London, New Delhi [etc.]: Bloomsbury Academic.
- Wolf, Susanne 2008. *Guarded Neutrality*. Ph.D. dissertation. University of Sheffield, 2008, 27-28. <https://core.ac.uk/download/pdf/42605982.pdf> (Letöltés ideje: 2020. 04. 29)
- Wolf, Susanne 2013. *Guarded Neutrality. Diplomacy and Internment in the Netherlands during the First World War*. Leiden–Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004249066>
- World War I*: Encyclopedia. 1. kötet. Spencer C. Tucker (szerk.) Santa Barbara: ABC Clío, 2005.